

Jarosław Ławski

Katedra Badań Filologicznych „Wschód – Zachód”

Uniwersytet w Białymstoku

ORCID: 0000-0002-1167-5041

RODY POGRANICZA POLSKO-LITEWSKIEGO: PROJEKT I JEGO REALIZACJA U PRUGU NOWEJ EPOKI

1.

Konferencja – już trzecia z rzędu – z cyklu „Bilingwizm w Europie Środkowo-Wschodniej. Literatura, język, kultura”, obradująca w Wilnie w dniach 8–9 listopada 2019 roku, z kilku względów była wydarzeniem niezwykłym. Było to, co warto przypomnieć, kolejne już podjęcie tematu¹, który przed ponad siedmioma laty uznaliśmy za ważny – tematu bilingwizmu na obszarze Europy Środkowej i Wschodniej, a więc na niespokojnym styku Zachodu i Wschodu, *Slavia Latina* i *Slavia Orthodoxa*, Unii Europejskiej i strefy wpływów Rosji. Temat ten był wielokrotnie wcześniej podejmowany, ale prawie zawsze w ujęciu językoznawczym, edukacyjnym, a nawet psychologicznym i psychoterapeutycznym.

Do wyjątków należą takie ujęcia, które wskazują na kulturowo-historyczny korzeń środkowo- i wschodnioeuropejskiego bilingwizmu². To nie jest nawet jego kon-

1 Zob. sprawozdania z sesji: A. Janicka, *Międzynarodowa Konferencja Naukowa „Dwujęzyczni pisarze polscy i litewscy. Zagadnienia bilingwizmu w kulturze polskiej i litewskiej. Literatura – kultura – język”*. Wilno – Sześćdziesiąt, 8–9 października 2015 r., „Bibliotekarz Podlaski” 2016/1, s. 301–305; teźże, *II Międzynarodowa Konferencja Naukowa „Dwujęzyczni pisarze litewscy i polscy XIX i XX wieku. Perspektywa komparatystyczna. W kręgu inspiracji Mickiewicza i Baranauskasa”*, Wilno – Onikszy, 12–13 października 2017 roku, „Bibliotekarz Podlaski” 2017/4, s. 361–364; poza cyklem zob. konferencję: M. Napiórkowski, *Międzynarodowa Konferencja Naukowa „Folklor litewski i polski XIX oraz XX wieku. Źródła – literackie przekształcenia – interpretacje”*, Wilno – Onikszy, 23–24 listopada 2018 roku. *Sprawozdanie*, „Bibliotekarz Podlaski” 2019/2, s. 455–460.

2 Por. *Tożsamość na styku kultur*. Tom 3, red. I. Masojć, H. Sokołowska, Wilno 2016; *Funkcjonowanie języków i literatur na Litwie*. Litewsko-polskie związki naukowe i kulturowe, red. M. Dawlewicz, I. Fedorowicz, A. Kalėda, Wilno 2014; Cz. Miłosz, Th. Venclova, *Dialog*

tekst, lecz źródłowy moment, fundament. Na obszarach między Tartu a Chersoniem, Tallinem a Kiszyniowem doszło bowiem w wyniku nieustających, burzliwych, często tragicznych procesów historycznych do uformowania się polikulturowej, wielowyznaniowej, w końcu bi- i polilingwicznej, specyficznej kultury, w której ludzie stają się w różnych konfiguracjach nosicielami kilku języków, tożsamości. Czasem nosząc w sobie owe kultury, równocześnie manifestują ostentacyjnie przynależność do tylko jednej z nich. Płynność i radykalizm wyboru tożsamości przenikają się tu, wpływając równocześnie na treści, formę i kształt językowy wytworów literatury, życia społecznego, a nawet na politykę i geopolitykę tego regionu świata.

Ogromne pole do badań ma w tej przestrzeni komparatystyka zorientowana kulturowo, uwzględniająca bi- i polilingwizm jako zjawiska afirmowane lub zaprzeczane przez samych ich nosicieli³. Musi mieć ona równocześnie świadomość politycznego, ideologicznego uwikłania rzeczywistości środkowo- oraz wschodnioeuropejskiej, gdzie wciąż żywe są procesy narodotwórcze, napięcia między państwowe, zjawiska takie jak transfer kulturowy, ale i kulturowy anektyzm dóbr, których współwłaścicielami mienia się różne państwa, narody, wspólnoty realne i wyobrażone⁴.

Jeśli więc podjęliśmy w 2014 roku projekt badań nad bilingwizmem, to z pełną świadomością, iż tym razem mówimy o dwu- i wielojęzyczności wielorako uwikłanej w kulturę, historię, politykę, a nie po to, by utrwać tak popularną na przełomie XX i XXI wieku mitologię pogranicza, które jakoby wszystkich wzbogaca, a nikomu nie szkodzi, które jest zideologizowaną formą utopii końca historii i procesów narodotwórczych. Właśnie w Europie Środkowo-Wschodniej tak nie jest, nigdy nie było i z pewnością bardzo długo nie będzie.

2.

Dotychczasowe projekty z 2015 i 2017 roku koncentrowały się na osobnym ujęciu zjawiska bilingwizmu „w kulturze polskiej i litewskiej” (2015) albo na badaniu „inspiracji Mickiewicza i Baranauskasa”, pisarzy rodem z XIX wieku.

o Wilnie, Warszawa 1981; *O godne życie. Irena Veisaitė w rozmowie z Aurimasem Švedasem*, Sejny 2019.

- 3 Pisze o tym Andrzej Baranow: *Twórczość litewskich i polskich pisarzy dwujęzycznych w kontekście komparatystyki dyskursywnej*, w: *Zagadnienia bilingwizmu*, red. Ł. Zabielski, Seria I: *Dwujęzyczni pisarze litewscy i polscy*, red. A. Baranow, J. Ławski, Białystok – Vilnius 2017, s. 31–54. Zob. też: „Bibliotekarz Podlaski”, numer tematyczny: *Bilingwizm w Europie Środkowo-Wschodniej*, 2/2019; *Folklor polski i litewski. (Źródła – adaptacje – interpretacje)*, red. A. Baranow, J. Ławski, V. Wróblewska, Toruń 2021.
- 4 Zob. J. Ławski, *Bilingwizm w Europie Środkowo-Wschodniej: między kulturą a geopolityką*; M. Siedlecki, „Litewskie konteksty Czesława Miłosza” *Viktoriji Daujotyte i Mindaugasa Kvietkauskasa. Wokół rozważań o duchowej ojczyźnie poety*, w: *Zagadnienia bilingwizmu*, Seria I, s. 87–103, 533–564.

W 2019 roku podjęliśmy temat jak gdyby najbliższy współczesności: chcieliśmy przepatrzeć zjawisko dwujęzyczności i zakorzenienia w kilku kulturach przez pryzmat konkretnego, dobrze znanego przykładu – r o d z i n y M i ł o s z ó w, która wydała dwóch znamienitych przedstawicieli: Oskara Władysława Miłosza (1877–1939), klasyka literatury litewskiej i francuskiej (piszącego po francusku)⁵, oraz noblistę Czesława Miłosza (1911–2004), pisarza polskiego rodem z Litwy, a w ostatnich latach życia osiadłego w Krakowie i tu – za jego zgodą – pasowanego na klasyka związanego z tym miastem (co wszystkim znającym jego korzenie, biografii musi się wydać osobliwe i niemało zaskakujące)⁶.

Ale historii podobnych do perypetii rodu Miłoszków kultura zna więcej, by przypomnieć wybory tożsamościowe takich rodzin jak Herbaczewscy, Romerowie, Bacewiczowie, Bujnicy. W ich dziejach wpływy polsko-litewsko-białoruskie krzyżowały się stale, nierzadko zmuszając – w epokach kryzysów historycznych – do brutalnych wyborów tożsamościowych w rodzaju: *jestem Litwinem* lub *i jestem Polakiem*.

I tym razem mieliśmy świadomość, że tak sprofilowany temat badań jest nie tylko nam bliski, ale i kontrowersyjny, że może wzbudzić lęki strony litewskiej lub polskiej (w zależności od kontekstu, punktu widzenia).

Szczęśliwie projekt zgromadził liczne grono uczonych z Litwy, Polski i Ukrainy (37 osób) i miał charakter w pełni międzynarodowy. Co ważne, koordynowała go ze strony litewskiej Akademia Edukacji z Wilna, będąca częścią Uniwersytetu Witolda Wielkiego w Kownie, której pracownicy, na czele z prof. Andrzejem Baranowem i doc. dr Haliną Turkiewicz⁷ – szczególnie mocno zaangażowali się w realizację naszego zamysłu.

Zagadnienia badawcze projektu III Międzynarodowej Konferencji Naukowej z cyklu „Bilingwizm w Europie Środkowo-Wschodniej. Literatura, język, kultura”, poświęconej tematowi szczegółowemu „Rodzina Miłoszków i inne rody po-

5 Por. O. Miłosz, *Baśnie i legendy litewskie*, Olsztyn 1986; tegoż, *Miłosne wtajemniczenie*, Kraków 1979; tegoż, *Storge*, Kraków 1993; tegoż, *Wybór wierszy*, Kraków – Wrocław 1983. Także: Cz. Miłosz, *Szukanie ojczyzny*, Kraków 1996.

6 Por. *Dla Miłosza: Suwałki – Krasnogruda*, idea i opr. Z. Fałtynowicz, opr. graf. S. J. Woś, Suwałki 2006; A. Bujak, Cz. Miłosz, *Serce Litwy: Wilno*, Kraków 2002; M. Bernacki, *Tropienie Miłosza. Hermeneutyczna „bio-grafia” poety*, Kraków 2019; J. Ławski, „Kroniki” jako poezja Północy. Perspektywa intymistyczna, w: Czesława Miłosza „Północna strona”, red. M. Czermińska, K. Szalewska, Gdańsk 2011; *Pogranicza, cezury, zmierzchy Czesława Miłosza. Studia*, red. A. Janicka, K. Korotkich, J. Ławski, Białystok 2012.

7 Zob. H. Turkiewicz, *Czesław Miłosz: aspekty dydaktyczne w przestrzeni wielokulturowej, w: Polonistyka wobec wyzwań współczesności: V Kongres Polonistyki Zagranicznej, Brzeg – Opole, 10–13 lipca 2013 r.*, T. 1, red. S. Gajda, I. Jokiel, Opole 2014, s. 707–713.

granicza litewsko-polskiego. Historia, losy, świadectwa literackie” (Wilno, 8–9 XI 2019), ujęliśmy następująco:

- Wielokulturowość rodów Wielkiego Księstwa Litewskiego.
- Twórczość Oskara i Czesława Miłoszów w kontekście bilingwizmu, pograniczności, wielokulturowości.
- Dzieje i twórczość pisarzy z terenów WXL, pochodzących z rodzin bi- i polilingwicznych.
- Język pisarzy pogranicza polsko-litewskiego, polsko-bałtyckiego.
- Litewscy i polscy pisarze dwujęzyczni.
- Pogranicze litewsko-słowiańskie i jego świadectwa w piśmiennictwie polskim i litewskim.
- Ród, rodzina, plemienność, narodowość w literaturach z terenów Wielkiego Księstwa Litewskiego.

W realizację tak sformułowanego projektu włączyli się reprezentanci różnych subdyscyplin humanistycznych: poloniści i lituaniści, kulturo- i bibliotekoznawcy, rusycyści, ukraińscy, lingwiści i medjoznawcy. Trudno zresztą, by projekt poświęcony kulturowym źródłom bilingwizmu nie był projektem interdyscyplinarnym, zakorzenionym w *poliversum* różnych, a i czasem rozbieżnych metodologii.

3.

Sama konferencja w Wilnie 8 i 9 listopada 2019 roku przebiegła w znakomitej atmosferze – miała w sobie naraz coś z naukowej atmosfery skupienia i coś z przeżycia podróży w nieznaną dotychczas rzeczywistość. Gośćmi sesji byli badacze z bardzo różnych miejsc, tradycji: Białegostoku, Wilna, Warszawy, Ivano-Frankivska, Katowic, Odessy, Torunia, Suwałk, Gdańska, Łodzi, Częstochowy, Poznania, Ciechanowiszek i Borejkowszczyzny. W wielu z tych miejsc wielokulturowość jest praktyką codzienności, w innych postulatem praktycznego rozumu, rozsądku. Jedni z badaczy znali Litwę i Wilno, inni nie.

Konferencję zorganizowały: Katedra Badań Filologicznych „Wschód – Zachód” Uniwersytetu w Białymstoku, wileńska Akademia Edukacji Uniwersytetu Witolda Wielkiego w Kownie oraz od lat wspierająca tego typu badania Książnica Podlaska im. Łukasza Górnickiego w Białymstoku. Dwudniowe obrady zyskały wsparcie z programu Ministerstwa Edukacji i Nauki pod nazwą „Regionalna Inicjatywa Doskonałości”, realizowanego w latach 2019–2022 w dyscyplinach językoznawstwo i literaturoznawstwo na Wydziale Filologicznym Uniwersytetu w Białymstoku.

W piątek 8 listopada sesję otworzyli uroczyście prof. Andrzej Baranow i prof. Jarosław Ławski oraz prof. dr Vilija Salienė, witając gości w gmachu Akademii

Edukacji w Wilnie (ul. Ševčenkos 31). Po nich głos zabrała Pani dyrektor Jolanta Gadek, której placówka (Książnica Podlaska im. Łukasza Górnickiego) wniosła duży wkład w zorganizowanie spotkania⁸.

Symbolicznego otwarcia Konferencji dokonał ich wypróbowany przyjaciel i uczestnik, prof. Tadeusz Bujnicki (UW, Warszawa). Tego dnia po obradach plenarnych dyskutowano w trzech sekcjach: Sekcja I: *Literaturoznawstwo*, której przewodniczyły prof. Hanna Ratuszna (UMK, Toruń) i prof. Anna Szawerna-Dyrzka (UŚ, Katowice); Sekcja II: *Kultura i język*, pod kierunkiem doc. dr Olgi Ciwka (Ivano-Frankivsk, Ukraina) i dra Łukasza Zabielskiego (Książnica Podlaska), prof. Anny Nosek (UwB, Białystok) i prof. Macieja Szargota (UŁ, Łódź); Sekcja III: *Konteksty kulturowo-historyczne* – przewodniczyli: prof. Tadeusz Bujnicki (UW, Warszawa), prof. Krystyna Rutkowska (Uniwersytet Wileński), dr Monika Pokorska-Iwaniuk (UAM, Poznań). Dzień zakończyła uroczysta kolacja w Restauracji „Pan Tadeusz” (ul. Naugarduko 76).

9 listopada (w sobotę) przenieśliśmy się do wileńskiego Muzeum Adama Mickiewicza (ul. Bernardinų 11), gdzie powitał gości dyrektor Rimantas Šalna, pisarz i poeta⁹. Uczestnicy wysłuchali w czasie obrad, którym przewodniczył prof. Zbigniew Kaźmierczyk (UG, Gdańsk), dwu arcyciekawych wystąpień: dra Marcina Niemojewskiego (UW, Warszawa) o *Rodzinie Zawadzkich – drukarzach Obojga Narodów* oraz dr Moniki Pokorskiej-Iwaniuk (UAM, Poznań) o *Adaptacjach „Grażyny” Adama Mickiewicza w literaturze i sztuce litewskiej*. Zwiedzivszy Muzeum, udaliśmy się na długi spacer po Wilnie, który pod hasłem *Wileńskimi śladami nie tylko Czesława Miłosza* poprowadził dr Józef Szostakowski, znakomity gawędziarz, znawca dziejów miasta, jego poloników¹⁰.

Sesja symbolicznie zakończyła się na jednym z dziedzińców Uniwersytetu Wileńskiego, z którego rozeszliśmy się w dobrych nastrojach. Doprawdy, trudno było wtedy przewidzieć, iż jest to ostatnie „stacjonarne” spotkanie badaczy na co najmniej dwa lata. Nadciągała, czego nie przewidywaliśmy, epoka koronawirusa, pandemii (2020–2022).

Konferencja, jak zawsze, odbywała się pod auspicjami Komitetu Naukowego¹¹, któremu przewodniczył prof. Dainius Vaitiekūnas (VDU, Wilno), oraz

8 Wyraził się on nie tylko symbolicznie. Dzięki Książnicy Podlaskiej i zaangażowaniu dyr. Gadek mogliśmy dostarczyć programy i plakaty Konferencji z Białegostoku do Wilna.

9 Zob. R. Šalna, W. Piotrowicz, *Adomas Mickevičius Vilniuje/Adam Mickiewicz w Wilnie*, Vilnius 2007.

10 Por. J. Szostakowski, *Wilno i okolice. Przewodnik literacki*, Wilno 2012.

11 W skład Komitetu Naukowego weszli: dr hab. Marek Bernacki, prof. ATH (Bielsko-Biała); prof. Mieczysław Jackiewicz (UWM, Olsztyn); prof. Žydronė Kolevinskienė (VDU, Wilno); prof. Halina Krukowska (UwB, Białystok); doc. dr Irena Masojć (VDU,

z udziałem wcale licznego Komitetu Organizacyjnego¹², którego prace koordynowali równocześnie w Wilnie i Białymstoku prof. Andrzej Baranow (VDU, Wilno; UwB, Białystok) oraz niżej podpisany.

Chciałbym w sposób szczególny podziękować za wkład włożony w przygotowanie Konferencji Pani doc. dr Halinie Turkiewicz (VDU, Wilno) i dyr. Jolancie Gadek (Książnica Podlaska). Dziękuję za wsparcie idei naszych badań Panu prof. Tadeuszowi Bujnickiemu oraz Panu dyr. Rimantasowi Šalnie, gościnnie podejmującemu nas w pracach Muzeum Mickiewicza przy ul. Bernardyńskiej.

Wyjeżdżaliśmy z Wilna pełni wiary w to, że w roku 2021 wrócimy do niego z naukową ekipą, by zrealizować czwartą edycję projektu naukowego o środkowo-europejskim bilingwizmie. Los zdecydował inaczej...

4.

Lata, jakie upłynęły od roku 2014, gdy zaczęliśmy projekt, do stycznia 2022 roku, gdy redagujemy monografię, zostaną z pewnością uznane za przełomowe w dziejach nie tylko tej części świata. Tu jednak, w Europie Środkowej i Wschodniej, przez ten siedmioletni okres zmieniło się więcej: swoje zdziałała pandemia, ale też przemieniały się konfiguracje sojuszy, rosły napięcia społeczne, polityczne i międzypaństwowe. Na dobre zaczynał się XXI wiek. I n n y w i e k, zupełnie inny niż poprzedni, lecz z tym samym (dobrym i złym) potencjałem kulturowej, historycznej, politycznej różnorodności Europy Środkowo-Wschodniej.

Tylko częścią epoki – małą, choć znaczącą – pozostawał wciąż styk relacji litewsko-polskich i polsko-litewskich. W zaczynającej się kolejnej epoce „wielkiej” historii badanie losów ludzi, rodzin, wspólnot i narodów przez pryzmat języka, którym się posługują, kultur, które uwewnętrznili, mieć będzie, jak sądzę, znaczenie zupełnie osobne. Zadamy sobie wtedy znowu już znane pytania Miłosza – „Jakże wam opowiedzieć? Do jakich odesłać was kronik?”¹³.

Wilno); prof. Małgorzata Mikołajczak (UZ, Zielona Góra); prof. Violetta Wejs-Milewska (UwB, Białystok); prof. dr Sigutė Radzevičienė (VDU, Wilno); prof. Dariusz Kulesza (UwB, Białystok); dr hab. Anna Szawerna-Dyrszka, prof. UŚ (Katowice); prof. Zbigniew Chojnowski (UWM, Olsztyn).

12 Komitet Organizacyjny działał w składzie: prof. Andrzeja Baranow – *Przewodniczący* (VDU, Wilno); prof. Jarosław Ławski – *Przewodniczący* (Uniwersytet w Białymstoku); mgr Karolina Bułkowska – UwB, Białystok – *Sekretarz Konferencji*; dr Łukasz Zabielski – Książnica Podlaska im. Ł. Górnickiego w Białymstoku – *Sekretarz Konferencji*; dyr. Jolanta Gadek – Książnica Podlaska im. Ł. Górnickiego w Białymstoku; dr Kamil K. Pilichiewicz (UwB, Białystok); dr Henryka Sokołowska (VDU, Wilno); doc. dr Barbara Dwilewicz (VDU, Wilno); doc. dr Krystyna Syrnicka (VDU, Wilno); dr hab. Anna Janicka, prof. UwB – Wydział Filologiczny Uniwersytetu w Białymstoku; doc. dr Halina Turkiewicz – VDU, Wilno; mgr Patryk Suchodolski – Książnica Podlaska im. Ł. Górnickiego.

13 Cz. Miłosz, *Wykład I*, w: tegoż, *Kroniki*, Paryż 1987, s. 67.

Z tym przekonaniem i z tymi pytaniami w imieniu zespołu redakcyjnego zapraszam Państwa do lektury tomu o polsko-litewskich rodach, rodzinach, relacjach, ukazanych w całej ich niezwykłości i skomplikowaniu, które dalece wykraczają poza kategorie związku i sporu ludzi oraz wspólnot wywodzących się z tego samego pnia języka, kultury i historii.

Ełk, 8 marca 2022 r.

Jarosław Ławski

*Department of Philological Studies “East – West”,
University of Białystok*

**THE FAMILIES OF THE POLISH-LITHUANIAN BORDERLANDS:
THE PROJECT AND ITS REALISATION AT THE DOORSTEP OF A NEW ERA**

Summary

The author presents the main objectives of the research project whose results are published in form of a book. Scientists have met at the 3rd academic conference in the series “Bilingualism in Central and Eastern Europe. Literature, language, and culture”. The subject of the conference was: “The Miłosz Family and other families of the Polish-Lithuanian Borderlands. History, lives, literary testimonies”. The conference took place in Vilnius on the 8th and 9th of November 2019. It was organised by: the Department of Philological Studies “East – West” of the University of Białystok, the Vilnius Academy of Education of the Vytautas Magnus University in Kaunas, and Książnica Podlaska of Łukasz Górnicki in Białystok, which has been supporting interdisciplinary research for many years. The two-day event received support from the programme of the Ministry of Education and Science “Regional Excellence Initiative” realised in the years 2019-2022 in the fields of linguistics and literary theory at the Department of Philology of the Białystok University. As the author of the introduction pointed out, the monograph is a result of this project, which will be continued in cooperation with Polish and Lithuanian scientists.

Keywords: Polish-Lithuanian project, borderland families, Czesław Miłosz, introduction, continuation.